

# Relevanța scrierilor arabe creștine privitoare la români pentru cercetarea filologică românească

Ioana Feodorov\*

---

**Keywords:** *Christian Arabic literature; Middle Arabic; translation; lexicology; loan words; Dimitrie Cantemir; Church of Antioch; Christian Arab travelers*

Editarea scrierilor ce aparțin literaturii arabe creștine a devenit în ultima jumătate de secol o ramură independentă a studiilor arabe (Lentin, 2009; idem, 2012; Feodorov 2016: 81–85). Corpusul de texte arabe creștine scrise ca urmare a unor întâlniri între români și arabii creștini din Siria și Libanul de azi cuprinde mai multe scrieri ale unor patriarhi ori preoți născuți în ținuturi levantine care au călătorit în Țările Române în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea. Rămase multă vreme într-un con de umbră, aceste scrieri sunt astăzi mai cunoscute, grație publicării unor traduceri și studii științifice în ultimii 15 ani. Cele circa 1 500 de pagini de text arab păstrate în manuscrise sau în primele cărți tipărite în limba arabă în Răsărit – cu ajutor de la Iași și București – sunt valoroase atât prin conținutul lor istoric, cât și prin bogăția informației lingvistice pe care o cuprind, aspect la care mă voi referi în cele ce urmează pentru a marca diversitatea preocupărilor și a perspectivelor școlii filologice românești la ceas aniversar.

Creștinii din Levant vorbeau, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, o variantă a limbii arabe denumită „arabă medie”<sup>1</sup> sau, mai rar, „arabă creștină”. Acest nivel lingvistic a rezultat din contactul limbii arabe cu limba greacă vorbită de creștinii din Imperiul Bizantin, îndeosebi după secolele al VII-lea – al VIII-lea, când ei au intrat sub guvernarea noului imperiu islamic, în urma cuceririlor arabe. În ținuturile est-mediteraneene, centru vital al comerțului dinspre Asia spre Europa și nordul Africii, limba arabă a suferit influențe din partea multor limbi de circulație în epocă, îndeosebi italiana. În Levant, după cucerirea Siriei și a coastelor Mediteranei din est și sud de către turcii otomani la începutul secolului al XVI-lea, vocabularul arab s-a îmbogățit cu cuvinte din limba noului aparat administrativ și a oștenilor de diferite nații care staționau în provinciile răsăritene ale Imperiului. Socotite în trecut abateri de la normele arabei clasice

---

\* Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București, România.

<sup>1</sup> Conform lingvistului Joshua Blau, specialist în araba medie, veriga lipsă (*the missing link*) dintre araba clasică și dialectele arabe moderne se caracterizează prin „the almost free alternation of classical, post-classical, pseudo-correct, and vernacular Neo-Arabic elements” (Blau 1966: 11). Pentru alte comentarii și surse relevante v. Feodorov 2005: 261–264.

(„erori de copist”, „inconsecvențe”, „accidente morfologice sau ortografice”, „elemente colocviale”<sup>2</sup>), trăsăturile specifice arabei medii sunt astăzi considerate caracteristici consecvente ale unei varietăți deosebite, documentată în toată literatura arabă creștină. Specialiștii care s-au dedicat în ultimii ani cercetărilor arabei medii (Jacques Grand’Henry, Kees Versteegh, Jérôme Lentin, Pierre Larcher<sup>3</sup>) au folosit și texte scrise de Paul din Alep, de patriarhul Macarie al III-lea și de contemporani ai lor (Lentin 1997: 37; Feodorov 2003: 81–92).

Contactele dintre ortodocșii români și cei arabi, atașați Bisericii Antiohiei și a Întregului Răsărit, sunt documentate de la sfârșitul secolului al XVI-lea, când patriarhul Ioachim al V-lea Ibn Ḍaw’u (1581–1592) a călătorit în Polonia pentru a înființa la Lvov o frăție creștină. În 1587, înainte de a-și continua drumul spre Moscova, patriarhul sirian s-a oprit pentru scurtă vreme în Moldova, unde a fost primit de episcopul Rădăuților, Gheorghe Movilă, căruia i-a oferit prima icoană arabă ortodoxă despre care știm să fi ajuns în ținuturile românești. Secretarul acestui patriarh, ʿĪsā, episcop de Ḥamā<sup>4</sup>, a relatat într-un jurnal în versuri (72 de strofe), în araba vorbită de creștinii din Siria, cele întâmplare în cursul călătoriei. Partea privitoare la traversarea Moldovei nu s-a păstrat, puținele informații despre acest eveniment având ca sursă cronică moldovene. O cercetare temeinică a bibliotecilor mănăstirești din Liban și Siria ar putea duce la aflarea unei versiuni mai cuprinzătoare a acestui jurnal, păstrat azi în trei copii incomplete.

Cronologic, primul text arab creștin accesibil care are la origine întâlnirea nemijlocită între creștini arabi și români este jurnalul călătoriei lui Macarie al III-lea Ibn al-Zaʿim, patriarhul Antiohiei (1647–1672), în Țările Române, Ucraina (Țara Cazacilor) și Rusia (Țara Moscovei). *Jurnalul* ținut de fiul acestuia, arhidiaconul Paul din Alep (Būlus Ibn al-Zaʿim al-Ḥalabī), este cel mai amplu text din literatura arabă care se referă la istoria românilor și a altor popoare est-europene la jumătatea secolului al XVII-lea.

Născut în 1627 într-o veche familie creștină din Alep, Paul era fiul preotului Yūḥannā Ibn al-Zaʿim, care a fost ales în 1635 episcop de Alep, cu numele de Meletie, iar din 1647 și până la sfârșitul vieții, în 1672, a păstorit ca patriarh al Bisericii Antiohiene, cu numele de Macarie al III-lea (Makāriyūs at-ṭāliṭ). Diacon la vârsta de 20 de ani, mai târziu arhidiacon de Damasc și Alep, Paul a fost secretarul personal al tatălui său și l-a însoțit în toate vizitele pastorale în Siria, în Țara Sfântă, pe Muntele Liban, la Constantinopole și în Europa Răsăriteană. Călătorind a doua oară la Moscova, după o vizită în Georgia începută în 1664, Paul a murit la Tbilisi, la 30 ianuarie 1669, în circumstanțe neelucidate.

<sup>2</sup> Între altele, Gibson 2003: VII notează: „The grammar is very faulty, as is usual in Christian Arabic”. V. și Grand’Henry 1988a: 224; Ebied 1997–1998: 365, 374; Molinas 1998: 383–392.

<sup>3</sup> Jacques Grand’Henry a propus un set de trăsături caracteristice în Grand’Henry 1988b: 67–71 și Grand’Henry 2006: 383–387. Teza de doctorat a lui Jérôme Lentin sus-menționată a avut ca temă trăsăturile specifice arabei medii în operele scriitorilor creștini de la 1600 la 1860.

<sup>4</sup> Troupeau 1972: 273: „mitropolit al Alepului”. În Bisericile Orientului Apropiat din acea vreme cinul de episcop era egal cu acela de mitropolit.

În prima călătorie cei doi sirieni, însoțiți de o suită cu componență schimbătoare, s-au aflat timp de șapte ani la Constantinopole, în Moldova, Valahia, Țara Cazacilor și ținuturile Rusiei. *Jurnalul* lui Paul conține o multitudine de date și relatări cu privire la viața duhovnicească, politică, socială și culturală din țările vizitate, la locuri, monumente, rânduielile și obiceiurile populațiilor cu care autorul a intrat în contact direct. Voi aminti doar informațiile pe care le-a furnizat Paul cu privire la locul și felul cum erau păstrate moaștele Cuvioasei Maici Paraschiva cea Nouă în Biserica Trei Ierarhi din Iași<sup>5</sup>.

Paul era un observator atent, cu o curiozitate nepotolită. El confirmă date înregistrate în arhivele otomane și în jurnalele altor călători, adăugând amănunte importante și comentarii valoroase care completează tabloul unor vremuri de mare efervescență politică și culturală: epoca marilor domnitori Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Matei Basarab și Mihnea al III-lea Radu. Paul a fost interesat în mod particular de aspectele lingvistice: el a notat permanent sensurile și etimologia cuvintelor necunoscute, explicațiile primite de la vorbitorii nativi despre folosirea anumitor cuvinte și expresii, în toate limbile străine cu care a intrat în contact. De aceea, scrierea sa conține mai multe tipuri de informație care este utilă nu numai istoricilor, ci și filologilor.

Trebuie să amintesc aici că limba arabă are mecanisme proprii de transfer fonetic al unor cuvinte străine, din limbi aparținând altor familii, mecanisme care, interpretate corect, pot ajuta la restabilirea pronunției acestor cuvinte în limba de origine, o informație folositoare pentru înțelegerea unor fenomene lingvistice din secolul al XVII-lea. Paul din Alep nu a preluat în notele sale informații găsite în texte scrise, el a reținut ceea ce auzea rostit de conlocutorii săi, așadar a făcut permanent un efort de a nota în arabă, cu modificările cerute de regulile acestei limbi, pronunția celor care îi dădeau informații despre locurile și așezămintele vizitate.

Preocupat să ofere cititorilor de acasă un text cât mai inteligibil, Paul a înregistrat și a definit numeroase cuvinte considerate necunoscute pentru cititorii lui de acasă. Printre informațiile pe care le prezintă se află un mare număr de nume românești de persoane și de locuri, transferate în limba arabă specifică sirienilor creștini cu grija de a păstra cât mai bine fonetismul original. Transcrierile arabe ale sutelor de toponime din *jurnalul* lui Paul confirmă datele contemporane din alte surse sau aduc informații despre localități dispărute între timp. Procedeele mnemotehnice pe care le folosește sunt adesea de tip metaforic: pentru a reține numele Mănăstirii Balamuci (astăzi, Sitaru, în jud. Ilfov), Paul notează că în arabă numele ei ar suna precum *bi-l-'amwāğ*, lit. „din valuri”,

---

<sup>5</sup> El confirmă astfel relatarea cuprinsă în culegerea tatălui său *Mağmū' laṭīf*, pentru care sursa principală a fost o scriere hagiografică greacă. V. Feodorov 2002: 69–80; Feodorov 2006b: 40–41.

întrucât a văzut că se afla pe o insulă în apa Ialomiței, unde primul schit fusese ridicat de Papa Greceanu<sup>6</sup> la 1631 (Feodorov 2014: 393, n. 1070).<sup>7</sup>

Numele orașului Slobozia i-a prilejuit autorului o lungă relatare a obiceiului boierilor români de a slobozi prizonierii luați de tătari din Țările Române:

De aici am coborât la o mănăstire cu hramul Sf. Mihail, [Căpetenia] Oștilor cerești, numită *Şlūbūġiya Yānākī*, adică Slobozia<sup>8</sup> lui Ianache<sup>9</sup>. Acest Ianache a fost cel care a înălțat Mănăstirea Sfântul Sava de la Iași, în Moldova. Ne-au povestit că el a trimis de a răscumpărat pe cheltuiala lui, din Țara Tătarilor, o mulțime de prinși cazaci, bărbați și femei, i-a slobozit și i-a așezat ca robi împrejurul acestei mănăstiri. De aceea se numește în valahă Slobozia, adică scăpare (Feodorov 2014: 424).

Pentru numele Mănăstirii Tismana, Paul reține explicația legată de numele arborelui de tisă:

Aici stă peste an tot vinul pentru sfințit<sup>10</sup>, căci Sfântul însuși a făcut [butoiul] cu mâna lui, pe când trăia, dintr-un lemn care nu se găsește decât în preajma acestei mănăstiri, numit „tisă”<sup>11</sup>, care seamănă cu abanosul, numai că este mai roșiatic și nu se strică niciodată. Din această pricină numele râului și al mănăstirii este Tismana, după numele acestui copac<sup>12</sup>. [Lemnul de tisă] este foarte tare și frumos<sup>13</sup>, fac din el și astăzi butoiașe pentru apă, cu doage de fier, care nu se strică niciodată. La plecarea spre Alep am luat două de la ei și le mai am și acum (Feodorov 2014: 359).

Ajunghând la Târgul Tecuci, Paul își amintește că târg înseamnă *bazar* în turcă și redă numele drept *al-bāzārū stā tākūġū*, transcriere arabă defectuoasă, pentru care Vasile Radu, unul dintre traducătorii care s-au aplecat asupra acestui text, propune o combinație între două nume, Ivești și Tecuci (Radu 1930: 150). Înțelegând polisemia cuvântului „bazar”, Paul folosește frecvent acest cuvânt pentru „oraș” sau „localitate”, cum ar fi, de pildă, relatarea intrării în *bāzār*

<sup>6</sup> Papa Greceanu, sau Papa din Greci (n. în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, d. 21 octombrie 1632), a fost un boier muntean, vistier al domnului Radu Șerban și solul său în Transilvania (1612). L-a însoțit pe acesta în pribegie (1614). A fost mare logofăt și mare vornic în Țara Românească, sub mai mulți domni (1617–1630). A căzut în bătălia de lângă Mănăstirea Plumbuita dintre Radu Iliăș și Matei Basarab, câștigată de cel din urmă.

<sup>7</sup> Mănăstirea a primit apoi numele satului Sitaru (com. Grădiștea, jud. Ilfov) și nu se mai află pe malul Ialomiței, care și-a schimbat cursul. V. Stoicescu, *Bibliografia* I: 50.

<sup>8</sup> În ms. *waqf*, „donație pioasă către un așezământ de cult”, cuvânt folosit aici pentru a explica situația citoriei lui Ianache, fără legătură cu semnificația termenului în dreptul islamic.

<sup>9</sup> Autorul se referă la Ianache Caragea. V. Iorga 1929: 265–274; Bulat 1969: 393–408; Vlad 1973; Stoicescu, *Bibliografia* II: 587–588; Nicolae 1982; Căndea 1983: 157–205; Stănculescu-Bârda 1985: 110–117; Theodorescu 1987: 21; *Slobozia 400*; Căndea 1997: 94–96.

<sup>10</sup> Autorul se referă la vinul cultic.

<sup>11</sup> Legenda întemeierii mănăstirii spune că Nicodim i-a întemeiat altarul „pe trunchi de tisă”. V. Ștefulescu 1904: 6.

<sup>12</sup> Informație corectă, v. Crețeanu 1967: 918.

<sup>13</sup> Emilia Cioran remarca în urmă de un veac faptul că „tisa dispăre din munții noștri; se mai găsește însă la Tismana și în Munții Lainici”. V. Cioran 1900: 180, n. 2. Într-adevăr, astăzi tisa, arbore ocrotit, se mai găsește în puține locuri din România.

*ismu-hu Bîteșt*, „un târg cu numele Pitești”. Pentru sensul „piață”, el preferă cuvântul arab *sūq*.

Pentru a explica cuvintele străine, Paul dă uneori traducerea arabă: *al-qurṭa bi-luḡati-him wa-hiya aș-șaray*, „am ajuns la Curte, [cum spun] pe limba lor, adică la serai”. El se referă, aici și în alte locuri, la „palat” (Feodorov 2014: 174), fără a înregistra celălalt sens al cuvântului „curte”: loc îngrădit în jurul unei clădiri, al unei case, ogradă.

O discuție aparte este aceea privitoare la înțelegerea corectă a sintagmei ‘*amara ḡadīd<sup>an</sup>*’ privitoare la lăcașurile de cult, care poate fi interpretată fie că „a înălțat-o din nou”, „a rezidit-o” (pe locul unui lăcaș pre-existent), fie că „a înălțat-o de nouă”, adică pentru prima oară. Adesea traducătorii nu au înțeles sensul verbului arab ‘*a’āda l-binā*’, care înseamnă „a rezidi”, „a reconstrui” (un lăcaș existent), și nu „a ridica o clădire nouă” (pe un loc neconstruit). Un exemplu este acela al descrierii Mănăstirii Plătărești (Feodorov 2014: 67, 392), unde este clar că zidirea lui Matei Basarab era nouă<sup>14</sup>, dar în alte pasaje este evident că, dimpotrivă, Paul din Alep se referă la reclădirea unui așezământ mai vechi, ca de pildă la f. 28r, unde relatează despre „o biserică cu hramul Sf. Dimitrie, pe care o zidise din nou marele domnitor Vasile [Lupu]”, în 1645, fapt atestat în cronicile vremii. „[...] Biserica Maicii Domnului, clădită de curând din piatră de către domn”, fusese de fapt *refăcută* de Vasile Lupu. De remarcat că în limba română expresia „din nou” cu sensul „de nouă”, adică „pentru prima oară”, încă mai apărea în pisanii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum aceea a bisericii din Str. Nicolae Caramfil din București, zidită, potrivit pisaniei, „din nou, pentru prima oară”, a cărei temelie a fost pusă la 29 iunie 1886<sup>15</sup>.

Împrumutul lexical este un alt subiect interesant care poate fi urmărit în scrierea lui Paul din Alep, unde sunt prezentate interferențe între mai multe limbi, vorbite de numeroasele popoare cu care a intrat în contact: greci, turci, români, cazaci, ruși, poloni, evrei etc. Pătrunderea lexicului ecleziastic grecesc în cel arab creștin și variantele românești ale unor cuvinte din această sferă semantică, întâlnite de Paul în timpul șederii și slujirii în Țările Române, contribuie la definirea situației lingvistice a mijlocului de secol XVII la noi și în Levant.

Pentru ierarhii Bisericii Antiohiene limba greacă avea valoare de limbă sacră, așa cum rezultă și dintr-un răspuns al patriarhului Macarie la întrebarea privitoare la limbile de cult, consemnat într-un act din 20 octombrie 1671:

<sup>14</sup> Ctitoria lui Matei Basarab cu doamna Elina, la 1642, în com. Plătărești, azi în jud. Călărași. Deși sunt mai multe versiuni, motivul ctitoririi mănăstirii pare să fi fost pomenirea celor căzuți în lupta de la Nenișor – Armășești, în care Vasile Lupu a fost ajutat de tătari. Numele și l-a primit datorită primului egumen, grecul Plastara. V. Ghika-Budești 1932: 55–56; Stoicescu, *Bibliografia II*: 491; Ștefănescu 1981: 145; Moisescu 2003: 66–68.

<sup>15</sup> Distincția dintre cele două traduceri posibile, „din nou” și „de nou”, a necesitat cercetarea istoricului fiecărei biserici despre a cărei zidire a relatat Paul din Alep, în măsura în care acesta este cunoscut.

Aflați că Sfinții Apostoli au vorbit felurite graiuri pretutindeni în lume, iar Părinții Bisericii au scris în mai multe limbi, și ei ne-au lăsat poruncă să le foloșim pe cele mai nobile dintre ele. Auzul poporului este sfințit când rostește aceste vorbe sfinte ori când el le aude rostite. Ele fac ca îngerii care le aud să apară pe dată, iar curățenia lor îi pune pe fugă pe diavoli. Pentru aceasta noi ne rugăm în bisericile și în casele noastre în grecește și în siriacă (Nicole, Arnauld, Renaudot *et al.* 1841: 1247).

În Țara Cazacilor și în Rusia dialogul ierarhilor sirieni cu localnicii, nobilii ori oamenii simpli a fost alterat într-o oarecare măsură prin necesitatea apelului la un tâlmaci (*perevodčik*). Acest lucru i-a nemulțumit pe sirieni: pe de o parte, în transmitere mesajul nu se păstra totdeauna identic și integral, pe de altă parte, Paul nu a mai avut posibilitatea de a cere informații la fel de des cum o făcuse când putea comunica în limba greacă. În Valahia și în Moldova bariera lingvistică a fost depășită prin intermediul limbii grecești, mijloc de expresie a spiritului ortodox atât în Răsăritul creștin, cât și în Țările Române. Patriarhul Macarie și fiul său și-au îmbunătățit nivelul de comunicare în grecește în vremea șederii lor la Curțile domnilor moldoveni și munteni, unde au avut prilejul de a conversa nu numai cu intelectualitatea grecofonă locală, ci și cu numeroșii oaspeți sosiți din capitala Imperiului ori din ținuturile grecești.

Ținând seama de faptul că sirienii au slujit în majoritatea bisericilor pe care le-au vizitat, sărbătorind praznicele împărătești în Țările Române de mai multe ori în cursul celor patru ani petrecuți aici, scrierea arhidiaconului sirian conține un bogat vocabular ecleziastic. Majoritatea cuvintelor din această sferă semantică sunt împrumuturi din limba greacă, intrate și în limba română, unele prin intermediul slavonei. Cuvintele de origine greacă depășesc însă cadrul bisericesc: pentru a reda sensul adjectivului „domnesc”, folosit pentru lucruri de cea mai bună calitate (de pildă, un pește cu icre deosebit de bune, din iazul de lângă Galata, felurite poame, ori sania cu care au fost duși de la Târgoviște la Golești), Paul folosește cuvântul *efendiko*, derivat de la gr. *αφεντικο*. Lexicul de origine greacă din *Jurnalul* lui Paul merită o analiză separată, întrucât el reflectă, între altele, și situația lingvistică din Moldova și Muntenia acelor timpuri.

În ce privește cuvintele de origine turcă, Paul din Alep a notat și a definit cu grijă termenii din vocabularul administrativ și social, constatând faptul că unii dintre ei erau folosiți și în arabă. El găsește în Țările Române, spre deosebire de celelate ținuturi vizitate ulterior, un vocabular comun, format din cuvinte ce aparțineau autorităților și societății otomane. Dregătorii din Moldova și Muntenia sunt reunite și definite într-o listă, cu marcarea atribuțiilor specifice fiecăreia: stolnicul, postelnicul, marele logofăt, marele vistier (= *ruzmangi/muhasibgi*), paharnicul. Dacă „darabani” sunt „ieniceri”, cuvânt turcesc folosit și de români, cuvântul *subași* este tradus în arabă *'ayy hukām*, „adică guvernator”.

< Numele dregătorilor Moldovei după cinul lor >

Aceasta este rânduiala cinurilor de la Curtea domnului Moldovei:

– *Māgis lūgātātī* este marele *daftardār*, care are sub mână sa pe al doilea și al treilea logofăt.

– Marele vistier este un *ruzmāngī* [sau] *muhāsibgī*. Apoi mai sunt al doilea și al treilea vistier.

– Vornicul este judele, și sub mână lui se află alții ca el.

– Paharnicul este cel ce toarnă domnului la petreceri, și sub mână lui se află paharnicii de rând, care îi toarnă domnului în fiecare zi de peste an, adică ceașnicii.

– Marele postelnic este cel ce poartă cârja de argint înaintea domnului, în toată vremea, și sub mână lui sunt postelnicul al doilea și al treilea, care stau mereu drepti cu cârjele lor.

– Este apoi marele spătar sau serdarul oastei, care poartă în toată vremea sabia și buzduganul în preajma domnului, iar sub mână lui sunt întâiul spătar, adică un *silihdār*, și încă unul pe lângă el.

– Apoi este grămăticul sau diacul domnului.

– Apoi este armașul, adică *sūbāšī*, cel care îi ucide și îi muncește [pe osândiți].

– Iar slugerul este vătaful peste carne [la cuhnii] (Feodorov 2014: 220–221).

Adesea este prezentat pentru clarificare un echivalent în turcă sau greacă: *boier* este echivalat prin *'arhōn*; logofătul este *defterdar*, „sotnic” înseamnă *iuzbași*; „călărași” sunt *'ulāq*, adică „mesageri” sau „curieri” (de aici, rom. „olăcar”); portarul este un capugiu. În *Jurnal* apar și alte cuvinte de origine turcă prezente atât în limba arabă din provinciile otomane, cât și în limba română. Aceste informații, rezultate din mărturia directă a lui Paul din Alep și din explicațiile obținute de el, constituie o sursă complementară aceluia folosite de Emil Suci pentru lucrarea sa *Influența turcă asupra limbii române* (Suci 2010).

Merită să fie notată și prezența în opera unui arhidiacon antiohian, destinată cititorilor creștini, a unor cuvinte frecvente în literatura islamică, folosite de el pentru a descrie cât mai corect realitățile noi pe care dorea să le explice. Daniile domnilor și ale boierilor moldoveni ori munteni către așezăminte creștine sunt numite de Paul *waqf*, termen arab preluat în turca osmană ca *vakuf* și de acolo intrat în română („vakâf”), cu referire la moștenirea lăsată de musulmani așezămintelor din cuprinsul Imperiului otoman. Verbul derivat *waqafa* este folosit pentru a relata despre un heleşteu de lângă Iași închinat „Mănăstirii [Adormirea] Maicii Domnului, cunoscută drept Barnovschi<sup>16</sup>”. Analiza semantică a verbului *'awhaba*, „a dăru”, folosit de Paul în contexte privitoare la „închinarea” unor așezăminte din ținuturile românești către Muntele Athos, Ierusalim sau Mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai, poate fi utilă în discuția privitoare la „sensul juridic al termenului ‘închinată’

<sup>16</sup> Biserică ridicată și înzestrată în 1626–1628 de viitorul domn al Moldovei Miron Barnovschi-Movilă (aprilie – iunie 1633). Mănăstirea a rămas neterminată după uciderea domnului la Constantinopol în 1633, fiind încheiată de domnitorul Eustratie Dabija în 1662–1666. V. Cioran 1900: 8, n. 1; Ionescu 1963: 29, 48–49; Stoicescu 1974: 436–437.

(*supusă*, potrivit accepției românești, *dăruită*, potrivit accepției grecilor)” (Barbu, Lazăr, Olar 2012: 11–12, n. 6).<sup>17</sup>

Aș menționa, de asemenea, folosirea pentru „pomenire” sau „parastas”, pe când se afla în Moldova, a termenului *qurbān*, din ebr. קורבן (*qorbān*), „sacrificiu”, „ofrandă” (vin, pâine, ulei, struguri etc.). De aici au derivat în vocabularul creștin sensurile de „împărtașanie”, „slujbă”, „Liturghie”. Preluat în numeroase limbi (siriacă, persană, arabă, turcă, tătară, albaneză, sârbă, croată, rusă, bulgară etc.), termenul este folosit și în vocabularul islamic: tc. *Kurban Bayramı*, „Sărbătoarea Sacrificiului” (numită în arabă și *Īd al-'Aḏḩā*), este denumirea sărbătorii de patru zile prin care musulmanii rememorează sacrificiul lui Avraam.

În fine, definițiile unor cuvinte care circulau și în limba română, cu altă origine, pot beneficia de modul cum sunt folosite ele de Paul în notele sale. Menționez aici doar cazul cuvântului „frânc”, în arabă *ifranḡi* sau *firanḡi*. Dacă în limba română termenul *frânc*, mai târziu, *franc*, are sensul principal „European de rasă latină, mai ales italiană” (Scriban 1939: 529), iar limba franceză este o „limbă comună care consta din italiană amestecată cu elemente din franceză, provensală, spaniolă, greacă, turcă și arabă, vorbită în trecut în porturile mediteraneene” (DEX online, s.v. *lingua franca*), în textul lui Paul termenul corespondent, *ifranḡi*, denumește în multe cazuri persoanele de credință catolică, pe cei uniți cu Roma ori locuitorii țărilor catolice din apusul Europei<sup>18</sup>, precum „franțozii” din primele traduceri românești ale Bibliei, la care s-a referit Virgil Cândea într-un articol al său din 1970 (Cândea 1970: 139–140)<sup>19</sup>.

Paul din Alep a notat de mai multe ori faptul că moldovenii și muntenii vorbeau aceeași limbă, și anume *al-lisān al-falāḩi*, „limba valahă”, alta decât a popoarelor slave dimprejur, cu toate că limba scrierilor și tipăriturilor lor era slavona. Un frumos pasaj privește situația lingvistică constatată de el în Țările Române și intenția lui Vasile Lupu de a întări rolul limbii române în cult și în educație:

În vremea lui s-au făcut în Moldova, la Curtea lui, multe tipărituri, cărți bisericesti, de știință și tâlcuiri în limba valahă, căci poporul lui citise mai întâi în sârbă<sup>20</sup>, adică în rusă, pentru că din Țara Bulgarilor și a Cazacilor către Țara Valahiei și a Moldovei, precum și de la cazaci la Moscova, toți citeau în sârbă și așa erau [scrise] toate cărțile lor. Numai că limba poporului Moldovei și al

<sup>17</sup> În 2013, la împlinirea a 150 de ani de la secularizarea averilor mănăstirești, Pr. Ioan Moldoveanu preciza: „În comisiile care au discutat posibilitatea retragerii dreptului Locurilor Sfinte asupra mănăstirilor românești s-a fixat și s-a acceptat unanim faptul că ‘închinarea’ (...φτέρωμα, ...φτέρωση) nu înseamnă dare în proprietate, ci numai posibilitatea de uzufruct”. V. Moldoveanu 2013: 46.

<sup>18</sup> Pentru sensurile termenul *Franc* în literatura arabă islamică v. El Cheikh 2004.

<sup>19</sup> Milescu a folosit termenul modern „franțoz” pentru „galateni”, făcând legătura cu „galii” (sau poate cu frâncii? – n.n.).

<sup>20</sup> Autorul se referă la slava veche sau slavonă. V. și Cioran 1900: 23, n. 1.

Valahiei este valaha, iar ei nu înțelegeau ceea ce citeau<sup>21</sup>. Din această pricină [domnul] le-a înălțat lângă mănăstirea lui o școală foarte mare din piatră<sup>22</sup> și le-a tipărit cărți în limba lor. Iar sârbii, bulgarii, cazacii și moscoviții au un singur grai, deosebit pe alocuri, dar scrierea lor este una și aceeași (Feodorov 2014: 184–185).

Al doilea text arab creștin la care doresc să mă refer este versiunea arabă a *Divanului* lui Dimitrie Cantemir întocmită de Atanasie Dabbas (Būlos Dabbās, n. 1647, Damasc), mitropolitul antiohian de Alep aflat între două perioade de păstorie în vremea călătoriilor sale la București, la Curtea lui Constantin Brâncoveanu. Ediția versiunii arabe a scrierii cantemiriene, pe care am publicat-o în 2006 la Editura Academiei Române, este întemeiată pe cele două manuscrise păstrate în biblioteci din Europa, unul la Bibliothèque Nationale de France din Paris și celălalt la Biblioteca Apostolica Vaticană (*MS Arabe 6165*, respectiv *MS Sbath 337 (no. 2)*). A doua ediție a acestei lucrări, revăzută și adăugită, a apărut la Editura Brill în anul 2016.

Tradus din limba greacă, textul *Divanului* este foarte asemănător, în conținut și formă, cu acela tipărit de Cantemir la Iași în 1698, cu foarte puține intervenții din partea traducătorului și a corectorului versiunii arabe nedefinitive, călugărul maronit Gabriel Farhāt, poet și autor de lucrări gramaticale destinate arabilor creștini. Așa cum se știe, Cantemir și-a structurat *Divanul* în trei părți: *Cartea I*: Dialogul între Înțelept și Lume; *Cartea a II-a*: Comentariu asupra primei cărți, o pledoarie a Înțeleptului în sprijinul ideilor sale; *Cartea a III-a*: Concilierea pozițiilor celor două părți, care conduce la victoria argumentelor Înțeleptului asupra celor ale Lumii. Această a treia parte este traducerea integrală a scrierii lui Andreas Wissowatius (Andrzej Wiszowaty, n. Filipów, 1608 – d. Amsterdam, 1678) *Stimuli virtutum, fraena peccatorum, ut et alia eiusdem generis opuscula posthuma*. La numai șapte ani de la tipărirea *Divanului*, Atanasie Dabbās a încheiat o traducere în arabă a cărții lui Cantemir, cu titlul *Ṣalāh al-ḥakīm wa fasād al-‘ālam al-damīm*, „Mântuirea înțeleptului și pierzania desfrânatei lumi”, lucrare care a circulat în manuscris, în Siria și Liban, până în secolul al XIX-lea. Iată, deci, un fapt remarcabil în istoria ideilor: după numai 23 ani de la ediția latină de la Amsterdam, opiniile protestantului polon Andrzej Wiszowaty, reformulate de umanistul român Dimitrie Cantemir, trăitor la Istanbul, au fost transferate către spațiul creștinătății arabe prin intermediul versiunii în limba greacă.

Am arătat în altă parte faptul că Dabbās a nădăjduit într-o difuzare largă a traducerii sale, ba chiar pregătise lucrarea pentru tiparnița înființată de el la

---

<sup>21</sup> Informație confirmată și de alți călători, între care Deodat Bakšić, v. *Călători străini despre Țările Române*: 205, 225.

<sup>22</sup> Înființată în 1641–1642, școala a ars complet în 1723. Pe lângă cursuri academice în limba greacă, aici se predau limbile latină, slavonă și română. V. Cioran 1900: 23, n. 2; Iorga 1902: 449–451.

Alep cu unelte și meșteșug de la București. Rațiunea pentru care el a tradus *Divanul* lui Cantemir este lămurită chiar din versiunea arabă a titlului: *Mântuirea înțeleptului și pierzania lumii păcătoase*, o exprimare cât se poate de concisă a felului în care ierarhul antiohian a înțeles sensul profund al scrierii principelui moldav. O carte de morală creștină, despre felul cum trebuie să trăiască un credincios care caută viața de apoi, înțelegând că lumea pământească îi poate oferi numai deșertăciune.

Parcurgând textul arab al *Divanului* devine limpede faptul că traducătorul arab a avut o misiune dificilă: aceea de a echivala în limba arabă, o limbă mai puțin „modernă” decât aceea în care scriseseră Cantemir și Wissowatius, cuvinte care redau concepte filosofice ori noțiuni de etică specifice unui limbaj specializat, creat în afara spațiului levantin. Potrivit marelui teolog și filolog Louis Massignon, „trebuie să distingem și să descriem procedeele gramaticale și stilistice care îi îngăduie arabei, limbă semitică prin excelență, să exprime în mod convingător o succesiune de idei abstracte” (Massignon 1948: V). În lipsa altor opțiuni, Dabbas a apelat la vocabularul mistic musulman, a cărui vechime și autoritate păreau să-i îndreptățescă prezența într-o lucrare creștină adresată atât publicului ecleziastic, cât și creștinilor de rând. Iată doar câteva exemple: pentru a reda conceptul de „unire” a creștinului cu Dumnezeu, menționat în câteva rânduri de Cantemir, Dabbās a recurs la familia de cuvinte a verbului *wașala*, „a ajunge”, „a atinge”, care în mistica sufită redă străduința musulmanului de a se ridica, prin rugăciune, post și o viață curată până la Dumnezeu – în arabă, Allāh. Astfel, căutarea armoniei cu dumnezeirea în creștinism își află o reflectare expresivă în civilizația islamică, amintind de rădăcinile comune abrahamice ale celor două religii. Mai multe noțiuni proprii creștinismului au primit, în traducerea lui Dabbās, același tratament. Legea creștină este *al-șarī’a l-masīhiyya*, *al-șarī’a* fiind denumirea străveche a legii islamice bazate pe preceptele Coranului.<sup>23</sup> Este remarcabilă, de asemenea, folosirea termenului *ġihād* pentru „războiul nevăzut” al omului cu propriile porniri pătimase, năravuri ori ispite. Înțelepții ale căror precepte sunt atașate de Cantemir la finalul scrierii sale sunt numiți în arabă *mašā’ih* (pl. de *mašyahā*), termen care denumește „un grup de teologi musulmani sau învățători într-o madrasa, școală atașată unei moschei” (din aceeași familie cu *șayh*). Pentru Dabbās redarea conținutului a primat, și nu coloratura confesională a vocabularului pe care l-a folosit într-o înțelegere corectă a conținutului etic al scrierii cantemiriene, adresată, până la urmă, oricărui om aflat în căutarea Vieții de Apoi. Plasarea în paralel a textului cărții lui Wissowatius cu traducerea ei românească (a lui Cantemir), cu aceea grecească (a lui Cacavela) și cu aceea arabă (a lui Dabbās) ar îngădui un studiu de caz cu privire la procedeele și dificultățile redării lexicului filosofic succesiv în patru limbi.

<sup>23</sup> Ar. *Al-Šarī’a*, lit. „drum”, termen islamic definit în Bewley 1998: 21 drept „the legal modality of a people based on the Revelation of their Prophet. The final *Šarī’a* is that of Islam”.

În scrierile evocate putem, așadar, să urmărim procedeele lingvistice de adaptare a discursului arab la provocările traducerii sau echivalării textului românesc și grecesc, să cercetăm procedeele de definire a vocabularului străin transferat în limba arabă, să obținem informații suplimentare privitoare la etimologia unor cuvinte intrate atât în limba română, cât și în limba arabă din greacă ori turcă, în fine, să observăm cum lucra un arhidiacon sirian al Bisericii Antiohiene confruntat cu un material lingvistic deosebit de divers, care l-a fascinat în egală măsură cu locurile extraordinare pe care le-a vizitat în cei șapte ani de absență din Siria.

### Bibliografie

- Barbu, Lazăr, Olar 2012: Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Ovidiu Olar, *Reforma monastică a lui Matei Basarab*, „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXX, p. 9–53.
- Blau 1966: Joshua Blau, *A Grammar of Christian Arabic Based Mainly on South-Palestinian Texts from the First Millenium*, Louvain, t. I.
- Bewley 1998: Aisha Bewley în *Glossary of Islamic Terms*, Londra, Ta-Ha Publishers, 1998.
- Bulat 1969: T. Bulat, *O ctitorie a lui Matei Basarab, Slobozia lui Ianache, Vaideei*, „Glasul Bisericii”, nr. 384, p. 393–408.
- Călători străini despre Țările Române*, vol. V, ed. Maria Holban, București, Editura Academiei.
- Cândea 1970: Virgil Căndea, „Franțozii” în bibliile românești din secolul al XVII-lea, „Limba română”, 2, XIX, p. 139–140.
- Căndea 1983: Virgil Căndea, *Muntenia răsăriteană în scrierile călătorilor străini*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, îngr. Dr. Antonie Plămădeală, vol. I, Buzău, p. 157–205.
- Căndea 1997: Virgil Căndea, *O informație necunoscută despre mănăstirea Slobozia din timpul închinării ei la Muntele Athos*, în „Almanah bisericesc”, Slobozia, Episcopia Sloboziei și Călărășilor, p. 94–96.
- Cioran 1900: Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1653–1658*. Teză pentru licența în Istorie, Facultatea de Litere și Filosofie, București.
- Crețeanu 1967: Radu Crețeanu, *Monumentele istorice din cuprinsul Mitropoliei Olteniei în lumina relatării lui Paul de Alep*, „Mitropolia Olteniei”, XIX, nr. 11–12, p. 910–924.
- Ebied 1997–1998: Rifaat Ebied, *An Unknown Poem on the Siege of Aleppo and the Violent Events of A. H. 1065–66/A.D. 1654–55*, „ARAM”, 9–10, p. 365–375.
- El Cheikh 2004: Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs*, Harvard University Press, Harvard, Massachusetts.
- Feodorov 2002: Ioana Feodorov, *The Unpublished Arabic Version of the Life of Saint Paraskevi the New by Makarios az-Za'im al-Halabi*, introducere, trad. engl. și ediție arabă (*Habar al-Barrat 'Ummi-nā al-Qiddisat Bārāskāfi al-Jadīdat*), în *Proceedings of the 20<sup>th</sup> Congress of the UEAI*, „The Arabist”, P. I, vol. 24–25, ed. Kinga Devenyi, Budapesta, p. 69–80.
- Feodorov 2003: Ioana Feodorov, *Middle Arabic Elements in Two Texts from Mağmū' laṭīf by Patriarch Macarius az-Za'im*, „Romano-Arabica III. Arabic Linguistics”, p. 81–92.

- Feodorov 2005: Ioana Feodorov, *The Edition and Translation of Christian Arabic Texts of the 17<sup>th</sup>-18<sup>th</sup> Centuries Referring to the Romanians*, „Revue des études sud-est européennes”, XLIII, nr. 1–4, p. 253–273.
- Feodorov 2006a: Ioana Feodorov, *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World*, ediție arabă, traducere engleză, Prefață, note și indici de Ioana Feodorov, Introducere și comentarii de Virgil Cândea, București, Editura Academiei Române.
- Feodorov 2006b: Ioana Feodorov, *Viața Sfintei Cuvioase Parascheva după versiunea arabă a Patriarhului Macarie al Antiohiei (sec. XVII)*, traducere în română, introducere și note, Iași, Editura Trinitas.
- Feodorov 2014: *Paul din Alep, Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ediția manuscrisului arab, traducere în limba română, note și indici de Ioana Feodorov, Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, București – Brăila, Editura Academiei Române – Muzeul Brăilei/Editura Istros.
- Feodorov 2016: Ioana Feodorov, *Dimitrie Cantemir, Salvation of the Sage and Ruin of the Sinful World*, ediție arabă, traducere engleză, note și indici de Ioana Feodorov, Colecția TSEC, vol. VI, Leiden, Brill.
- Georr 1948: Khalil Georr, *Les Catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes. Édition de textes précédée d'une étude historique et critique et suivie d'un vocabulaire technique*, Beirut.
- Ghika-Budești 1933: N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia. Partea a treia. Veacul al XVII-lea*, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXV, fasc. 71–74, p. 3–109 (+ 335 il.).
- Gibson 2003: Margaret Dunlop Gibson, *An Arabic Version of the Acts of the Apostles and the Seven Catholic Epistles*, ediție și traducere, Piscataway, New Jersey, Gorgias Press (reeditare a ediției 1899).
- Grand'Henry 1988a: J[acques] Grand'Henry, *La version arabe du 'Discours 34' de Grégoire de Nazianze*, ediție critică, comentarii și traducere, în *Corpus Christianorum. Series Graeca*, 20, *Corpus Nazianzenum*, Turnhout, Brepols.
- Grand'Henry 1988b: J[acques] Grand'Henry, *Les versions arabes de Grégoire de Nazianze: état de la recherche*, în *Actes du deuxième Congrès International d'études arabes chrétiennes (Oosterhesselen, septembre 1984)*, ed. Khalil Samir, S.J., Roma, Pontificio Istitutum Studiorum Orientalium, p. 67–71.
- Grand'Henry 2006: *Christian Middle Arabic*, în *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, ed. Kees Versteegh (coord.), Mushira Eid, Alaa Elgibali, Manfred Woidich și Andrzej Zaborski, E. J. Brill, vol. 1, p. 383–387.
- Ionescu 1963: Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R.
- Iorga 1902: N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, Editura Minerva.
- Iorga 1929: N. Iorga, *Inscriptii*, „Revista istorică”, XV, p. 265–274.
- Lentin 2009: Jérôme Lentin, *Moyen arabe et variétés mixtes de l'arabe: premier essai de bibliographie*, în *Moyen arabe et variétés mixtes de l'arabe à travers l'histoire – Actes du Premier Colloque International (Louvain-la-Neuve, 10–14 mai 2004)*, ed. Jérôme Lentin și Jacques Grand'Henry, Université Catholique de Louvain, Peeters, p. XXV–XXXVII.

- Lentin 2012: Jérôme Lentin, *Moyen arabe et variétés mixtes de l'arabe: premier essai de bibliographie. Supplément nr. 1*, în *Middle Arabic and Mixed Arabic. Diachrony and Synchrony*, ed. Liesbeth Zack și Arie Schippers, Leiden – Boston, E. J. Brill, p. 27–49.
- Moiescu 2003: Cristian Moiescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, vol. II. *Repertoriul edificiilor de cult*, București, Editura Meridiane.
- Moldoveanu 2013: Pr. prof. univ. dr. Ioan Moldoveanu, *Reacții bisericești naționale și internaționale privind secularizarea averilor mănăstirești. Un preambul la secularizarea averilor bisericești de la 1863 din Principatele Române*, în *Secularizarea averilor bisericești (1863). Motivații și consecințe*, București, Editura Basilica.
- Molinas 1998: Louis Molinas, *Consideraciones sobre la edición de manuscritos árabes*, „Al-Qanṭara. Revista de estudios árabes”, vol. XIX, fasc. 2, p. 383–392.
- Nicolae 1982: Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Barasab*, București, Editura Sport-Turism.
- Nicole, Arnould, Renaudot *et al.* 1841: Pierre Nicole, Antoine Arnould, Eusèbe Renaudot *et al.*, *Perpétuité de la foi de l'Église catholique sur l'eucharistie*, ed. J.-P. Migne, t. II, Paris.
- Radu 1930: Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, texte arabe et traduction française*, col. *Patrologia Orientalis*, ed. R. Graffin, F. Nau, Paris, XXII, fasc. 1.
- Scriban 1939: August Scriban, *Dicționarul limbii române (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași.
- Slobozia 400: *Slobozia 400. Studii și comunicări muzeografice*, Slobozia, 1994.
- Stănciulescu-Bârda 1985: Alex. Stănciulescu-Bârda, *Lăcașuri de cult și așezări străvechi pe pământul Munteniei*, „Biserica Ortodoxă Română”, CIII, nr. 1–2, p. 110–117.
- Stoicescu 1970: Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I – Țara Românească (*Muntenia, Oltenia și Dobrogea*), vol. I (A–L), vol. II (M–Z, *Indici*), Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei.
- Stoicescu 1974: Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național.
- Suciu 2010: Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Ștefănescu 1981: Ion D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului.
- Ștefulescu 1903: Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Târgu-Jiu, ed. II (republ.), Atelier Grafic I.V. Socecu.
- Theodorescu 1987: Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, vol. II, București, Editura Meridiane.
- Troupeau 1972: Gérard Troupeau, *Catalogue des manuscrits arabes, Première partie. Manuscrits chrétiens*, t. I, Paris, Bibliothèque Nationale.
- Vlad 1973: Matei Vlad D., *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV–XVIII)*, București, Editura Academiei R.S.R.

## Relevance of the Christian Arabic Texts Regarding the Romanians for the Romanian Philological Research

The corpus of texts written as a result of direct contacts between Arab Christian hierarchs and clerics and Romanian ones in the 16<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> centuries is a major source for the philological research of both Arabic and Romanian. This paper deals with the importance of the language data comprised in these texts for Romanian language studies. In recent years approximately 1,500 pages of Arabic manuscripts have been edited and published, accompanied by translation, some in English, which allows for a closer look at the language material encompassed by Christian Arabic literature. The language variety spoken and written by the Arab Christians of the Levant, a variety of Middle Arabic, sometimes called “Christian Arabic”, can therefore be surveyed on the basis of newly emerged edited material. The corpus that the author of the present paper has been studying for more than two decades comprises the *Journal* of Paul of Aleppo, an Archdeacon of the Antiochian Church (b. 1627 – d. 1669), texts written by his father Makarios III ibn al-Za’im, Patriarch of the Church of Antioch and All the East (1647–1672), the Arabic version of Dimitrie Cantemir’s *Divan* (printed in Iași, 1698) prepared by Athanasios Dabbās between two tenures as an Antiochian Patriarch (1685–1694, 1720–1724), and introductory texts to the books that he printed in Wallachia, helped by Antim Ivireanul (1701–1702), and afterwards in Aleppo (1706–1711). Paul of Aleppo’s *Journal* of his travels, alongside his father, in the Levant, Constantinople, Moldavia, Wallachia, present-day Ukraine and Russia provides excellent material for the study of the salient features of the language spoken by Arab Christians of Syria in the middle of the 17<sup>th</sup> century, as they were defined and detailed by Jacques Grand’Henry, Jérôme Lentin and Pierre Larcher. Foreign words, especially, received a special treatment from the author, who transferred many terms from all the languages that he heard – Romanian, Turkish, Hungarian, Polish, Russian, Hebrew, etc. – and gave them an Arabic form, preserving to some extent their original pronunciation and orthography. Thus, words of the early-modern stage of these languages are preserved in his work, including significant place names. The large amount of Greek words transferred into Arabic, either old or newly borrowed by Paul of Aleppo while travelling in Greek-Orthodox territory, forms a specialized vocabulary that exceeds the boundaries of Church terminology. Collision between words of two or more languages (Romanian, Greek, Russian) borrowed from the same foreign language – Ottoman Turkish – is another interesting topic for which these texts provide solid ground in philological research. The effort of coining an Arabic philosophical vocabulary to match the one used in the first ethical treatise in Romanian literature is clearly visible in the Arabic version of Cantemir’ *Divan* by Athanasios Dabbās. The presence of philosophical and theological terms more common in Islamic literature (*waṣāla*, *ḡihād*, *al-ṣarī’a*, *mašā’ih*) in the Arabic version of Cantemir’ *Divan* by Athanasios Dabbās allows for a discussion of the confessional particularities of Arabic literature – that of the Christians vs. that of the Muslims.